

Marjam je imala pet godina kad je prvi put čula riječ *harami*.

Bilo je to jednog četvrtka. Moralo je biti jer se sjećala da je tog dana bila nemirna i zabrinuta kao i inače četvrtkom, danom kojim ju je Džalil posjećivao u *kolbi*. Da ubije vrijeme dok ga napokon ne ugleda kako prilazi čistinom kroz visoku travu i maše joj, popela se na stolac i skinula majčin kineski servis za čaj. Taj je servis bio jedino što je njezinoj majci Nani ostalo od njezine majke, koja je umrla kad je Nana imala dvije godine. Nana je voljela svaki plavo-bijeli porculanski komad, dražestan grlić vrča, rukom naslikane zebe i krizanteme, te zmaja na šećernici koji je trebao odagnati svako zlo.

Upravo taj potonji komad isklizne iz Marjaminih ruku, padne na drvene podnice *kolbe* i razbije se.

Kad je Nana vidjela što je ostalo od posude, lice joj se zažarilo i gornja usna zadrhtala, a oči je, i ono koje gleda u stranu i ono zdravo, izbuljila u Marjam, kruto i netremice. Bila je tako srdita te se Marjam uplašila da joj tijelo opet zaposjeda *džin*. Ali *džin* ovaj put nije nadošao nego je Nana pograbila Marjam za zapešća, privukla je sasvim blizu sebi i kroz stisnute zube procijedila:

— Ti si obična mala šeprtljava *harami*. To mi je nagrada za sve što sam podnijela. Šeprtljava mala *harami* koja samo zna razbijati uspomene.

Tada to Marjam nije razumjela. Nije znala što znači ta riječ *harami* — kopile. Bila je nedovoljno stara i da pojmi nepravdu, da shvati kako krivnja leži na tvorcima *harami*, a ne na samim *harami*, čiji je jedini grijeh što postoje. Ali iz načina na koji je

Nana izgovorila tu riječ, Marjam je naslutila da je to nešto ružno i mrsko biti *harami*, poput kukca, poput žohara koji su bježali pred Naninom metlom dok ih je klela i pometala iz *kolbe*.

Shvatila je to tek poslije, kao starija, ali zbog načina na koji je Nana izgovorila tu riječ — zapravo više prosiktala nego izgovorila — Marjam je u punoj mjeri osjetila njezinu oštrinu. Shvatila je tad što Nana želi reći: da je *harami* nešto neželjeno, da je ona, Marjam, netko nezakonit tko nikad neće imati zakonsko pravo na išta što imaju drugi, kao što su ljubav, obitelj, dom i pripadnost.

Džalil je nikad nije nazvao tim imenom. Zvao ju je svojim cvijetkom. Volio ju je posjesti u krilo i pričati joj priče, kao onu o Heratu, gradu u kojem je Marjam rođena 1959, kao davnašnjoj kolijevci perzijske kulture, zavičaju pisaca, slikara i sufija.

— Nisi mogao ni nogu pružiti a da nekog pjesnika ne očešeš po guzici — smijao se.

Džalil joj je ispričao priču o kraljici Gauhar Šad, koja je još u petnaestom stoljeću dala podići glasovite minarete kao ljubavnu odu Heratu. Opisao joj je heratska zelena žitna polja, voćnjake i trsje bremenito sočnim grožđem, krcate gradske nadsvođene tržnice.

— Ima tamo i jedno stablo pistacija, Marjam džo — reče joj Džalil jednoga dana — a pod njim je pokopan nitko drugi nego veliki pjesnik Džami.

Nagnu se nad nju i prošapta:

— Džami je živio prije više od petsto godina. Uistinu jest. Poveo sam te jednom onamo, do tog stabla. Bila si sasvim mala. Ne možeš se ni sjećati.

Upravo tako, Marjam se toga nije sjećala. I premda će prvih petnaest godina života proživjeti nadomak Heratu, nikad neće vidjeti to bajno stablo. Nikad neće prići znamenitim minaretima i nikad neće ubrati plod iz heratskih voćnjaka niti šetati njegovim žitnim poljima. Ali kad god je Džalil tako govorio, očarano ga je slušala. Divila mu se zbog njegova golemog svjetovnog znanja. Drhtala je od ponosa što ima oca koji toliko zna.

— Kakve masne laži! — reče Nana nakon što je Džalil otišao. — Masna novčarka, masne laži. Nije on tebe nikad poveo ni do kakvog drveta. Ne daj se zavarati. Tvoj nas je voljeni otac izdao.

Odbacio nas je. Izbacio nas iz svoje velike bajne kuće kao da smo mu nitko i ništa. I to drage volje.

Marjam bi to pokorno odslušala. Nije se usudila reći Nani koliko joj smeta što tako govori o Džalilu. U njegovoj se blizini naime nije osjećala baš nimalo kao *harami*. Sat ili dva svakoga četvrtka, kad ih je Džalil obilazio, sav razdragan, pun darova i izraza nježnosti, Marjam se osjećala kao netko kome pripada sva ljepota i bogatstvo koje život nudi. Zato je Marjam voljela Džalila.

Makar ga morala dijeliti s drugima.

Imao je tri žene i devetero djece, devetero zakonite djece, od kojih Marjam nije poznavala nijedno. Bio je jedan od najbogatijih ljudi u Heratu, vlasnik kina koje Marjam nikad nije vidjela, ali na njezin zahtjev Džalil joj ga je opisao, pa je tako znala da ima pročelje pokriveno tirkiznim pločicama od terakote, privatna sjedala u loži i drveni rešetkasti strop. Dvostruka viseća vrata vode u popločeno predvorje gdje su zastakljeni plakati indijskih filmova. Utorkom, Džalil reče jednoga dana, djeca na tezgi u kinu dobivaju besplatni sladoled.

Na to se Nana smjerno nasmiješila. Čekala je da izađe iz *kolbe* i tek se tada iscerila rekavši:

— Djeca neznanaca dobivaju sladoled. A što ti dobivaš, Marjam? Priče o sladoledu.

Osim kina Džalil je posjedovao terene u Karohu, još nešto zemlje u Fari, tri prodavaonice ćilima, dućan odjeće i crni Buick Roadmaster iz 1956. Bio je među ljudima s najboljim vezama u Heratu: prijatelj gradonačelnika i područnog namjesnika. Imao je kuhara, vozača i tri domaćice.

Nana je bila jedna od njih. Sve dok joj nije počeo rasti trbuh.

A kad se to zbililo, rekla je Nana, istovremeni je uzdah sveukupne Džalilove obitelji ostavio sav Herat bez zraka. Njegova se svojta klela da će poteći krv. Žene su tražile da je izbaci. Nanin rođeni otac, priprosti klesar iz obližnjeg sela Gul Daman, odrekao je se. Osramoćen, spakirao se i ukrcao se u autobus za Iran te je nestao bez traga.

— Katkad — Nana će rano jednoga jutra, dok je hranila kokoši u dvorištu ispred *kolbe* — poželim da je moj otac bio toliko odvažan

da naoštiri jedan od svojih noževa i učini ono je čast tražila. Možda bi tako bilo bolje za mene.

Baci još šaku zrnja u kokošinjac, zastane i pogleda Marjam.

— Bolje za nas obadvije možda. To bi tebe poštedjelo bolne spoznaje da si to što jesi. Ali otac je bio kukavica. Nije za to imao *dil*, nije imao srčanosti.

Ni Džalil nije imao *dil*, reče Nana, da se ponese časno. Da se suprotstavi obitelji, svojim ženama i svojti, te da prihvati odgovornost za ono što je učinio. Ne, nego je začas sklopljen sporazum o spašavanju obraza, iza zatvorenih vrata. Sutradan je morala pokupiti ono malo stvari iz služinskog krila gdje je bila boravila i morala je otići.

— Znaš li što je u svoju obranu rekao svojim ženama? Da sam ga ja *napastovala*. Da sam ja kriva. *Didi?* Vidiš? Eto što ti znači biti žena u ovome svijetu.

Odloži zdjelu s hranom za piliće. Prstom joj podigne bradu.

— Pogledaj me, Marjam.

Marjam je nevoljko poslušala.

Nana reče:

— Upamti ovo dobro, kćeri, što ću ti sad reći: Poput igle na kompasu, koja uvijek pokazuje sjever, muškarčev prijekorni prst uvijek će pokazati na ženu. Uvijek. Ne zaboravi to, Marjam.

2

— Za Džalila i njegove žene bila sam cikorija. Troskot. Kao i ti. A još se nisi bila ni rodila.

— Što je to troskot? — upita je Marjam.

— Korov — reče Nana. — Nešto što se iščupa i baci.

Marjam obuzme ljutnja. Džalil se prema njoj nije odnosio kao prema korovu. Nikad. Ali držala je mudrijim da se ne usprotivi.

— Za razliku od korova, mene je trebalo presaditi, trebalo me je hraniti i pojit. Radi tebe. To je bio Džalilov dogovor s njegovom obitelji.

Nana reče i da je odbila živjeti u Heratu.

— Zašto bih? Da ga gledam kako cijeli dan razvozi one svoje *kinčini* po gradu?

Odbila je stanovati i u očevoj praznoj kući, u selu Gul Daman, na strmom brdu dva kilometra sjeverno od Herata. Reče da želi živjeti negdje daleko, izdvojeno, gdje joj susjedi neće zuriti u trbuh, upirati prstom u nju, ceriti se ili je, što bi bilo najgore, obasipati lažnom ljubaznošću.

— I vjeruj mi — reče Nana — tvojem je ocu odlanulo što sam mu nestala s vidika. To mu je savršeno odgovaralo.

Proplanak je predložio Muhsin, Džalilov najstariji sin od prve žene Hadidže. Nalazio se na rubu Gul Damana. Da bi se do njega došlo, trebalo je poći uzbrdo izbrazdanim utrtim putem koji se odvajao od glavne prometnice između Herata i Gul Damana. Sa svake strane bio je omeđen visokom travom prošaranom bijelim

i jarkožutim cvijećem. Vijugao je uzbrdo i vodio do zaravanka s kojeg su se dizali jablani i topole, a divlje žbunje raslo u hrpicama. Odozgo su se slijeva razabirali vršci zahrđalih krila vjetrenjače Gul Damana, a desno se sterao cijeli Herat. Staza je završavala okomito na širok potok pun pastrva, koji je tekao s planina Safid-ko uokrug Gul Damana. Dvjesto metara uzvodno, prema planinama, bio je gaj žalosnih vrba, a u sredini, u sjeni vrba, bio je proplanak.

Džalil je otišao onamo izvidjeti. Kad se vratio, Nani je zvučao poput upravitelja zatvora koji se hvali čistim zidovima i ulaštenim podovima.

— I tako nam je tvoj otac izgradio ovaj štakornjak.

Nana se jednom malne udala kad je imala petnaest godina. Prosac je bio mladić iz Šindanda, trgovac papigama. Marjam je priču čula od Nane, i premda Nana cijeloj zgodi nije pridavala važnost, Marjam je po čeznutljivu sjaju u njezinu pogledu znala da je bila sretna. Možda je tada, onih dana uoči vjenčanja, Nana jedini put u životu bila uistinu sretna.

Dok joj je Nana pripovijedala tu priču, Marjam joj je sjedila u krilu i zamišljala majku u vjenčanici. Zamišljala ju je kako jaše na konju, kako se stidljivo osmjehuje u zelenoj haljini, zastrta velom, crveno kaniranih dlanova, sa srebrnim prahom u razdjeljku kose i pletenica učvršćenih biljnim sokom. Vidjela je u mislima svirače kako pušu u frule *šahnai* i udaraju po bubnjevima *dohol*, ulične derane kako dovikuju i trče za njima. A onda, tjedan dana prije svadbe, u Nanino je tijelo ušao *džin*. To joj nije trebalo opisivati. Marjam se dovoljno puta vlastitim očima osvjedočila kako to izgleda: Nana tad naglo klone, tijelo joj se napne i ukoči, oči izvrvnu, ruke i noge zatresu se kao da je nešto iznutra davi, a na žvale joj izbije pjena, bijela, katkad crvenkasta od krvi. Zatim pospanost, strašna izgubljenost, nesuvislo frfljanje. Kad je vijest doprla do Šindanda, obitelj prodavača papiga otkazala je vjenčanje.

— Prepali se — tako je glasilo Nanino objašnjenje.

Vjenčanica je nekamo spremljena. Nakon toga više nije bilo prosaca.

Džalil i njegova dva sina, Farhad i Muhsin, podigli su na proplan-ku malu *kolbu* gdje će Marjam proživjeti prvih petnaest godina

života. Načinili su je od opeke osušene na suncu i oblijepili blatom i svežnjevima slame. Imala je dva ležaja, drveni stol, dvije stolice ravnih naslona, prozor, i police zabijene u zidove, na koje je Nana odložila glinene posude i svoj ljubljani kineski servis za čaj. Džalil je dopremio novu željeznu peć za zimu, a iza *kolbe* naslagao drvene cjepanice. Dodao je još i vanjsku krušnu peć i ograđeni kokošinjac. Doveo je nekoliko ovaca i načinio im korito. Farhad i Muhsin iskopali su duboku jamu stotinu metara izvan kruga vrba i nad njom podigli poljski zahod.

Džalil je mogao unajmiti radnike da izgrade *kolbu*, tumačila je Nana, ali nije.

— Tako on zamišlja pokoru.

Prema Naninu kazivanju, nitko joj nije pritekao u pomoć dok je radala Marjam. Zbilo se to vlažnoga, oblačnog proljetnog dana 1959, rekla je, dvadeset šeste godine uglavnom mirne četrdesetogodišnje vladavine kralja Zahir šaha. Pričala je kako se Džalil nije potrudio pozvati liječnika, pa čak ni primalju, iako je znao da bi *džin* mogao ući u njezino tijelo i da bi mogla doživjeti napadaj usred porođaja. Ležala je posve sama na podu *kolbe*, s nožem do sebe, tijela okupana znojem.

— Kad su bolovi postali neizdrživi, zagrizla sam u jastuk i vrištala u njega dok nisam promukla. Svejedno nitko nije došao da mi obriše lice ili da mi donese gutljaj vode. A tebi se, Marjam džo, nije nikamo žurilo. Zbog tebe sam gotovo dva dana proležala na hladnom tvrdom podu. Nisam jela ni spavala, samo sam tiskala i molila Boga da izađeš.

— Oprosti, Nana.

— Sama sam prerezala pupkovinu među nama. Zato sam i imala nož.

— Oprosti.

Nana bi se na tom dijelu uvijek osmjehnula, polako i patnički, no Marjam nikad nije pouzdano znala da li u znak zaostalog prijekora ili nevoljkog oprosta. Kao mala, Marjam nije ni pomišljala na to da razmotri nepriličnost ispričavanja zbog načina vlastita rođenja.

A kad je u dobi od desetak godina pomislila na to, više ionako nije vjerovala u tu priču o svojem rođenju. Vjerovala je u Džalilovu

verziju, prema kojoj je on, iako odsutan, dogovorio sve da se Nana prebaci u bolnicu u Heratu, gdje se o njoj brinuo liječnik. Ležala je u pravom čistom krevetu, u osvjetljenoj sobi. Džalil je tužno odmahnuo glavom kad mu je Marjam rekla za nož.

Počela je sumnjati i da se majka zbog nje mučila puna dva dana.

— Rekli su mi da je sve bilo gotovo za manje od jednog sata — rekao je Džalil. — Bila si dobra kći, Marjam džo. Čak si i pri rođenju bila dobra kći.

— Nije ga ni bilo! — prosiktala je Nana. — Bio je u Taht-e-Safaru, jahao sa svojim ljubljenim prijateljima.

Nana je tvrdila da je Džalil samo slegnuo ramenima kad su mu javili da je dobio još jednu kćer, nastavio grebenati grivu svojega konja i zadržao se još dva tjedna u Taht-e-Safaru.

— Zapravo, nije te ni uzeo u ruke dok nisi imala mjesec dana. A i tada te samo jedanput pogledao, promrmljao nešto o tvom duguljastom licu, i vratio te meni.

Marjam je prestala vjerovati i u taj dio priče. Džalil je doduše priznao da je bio na jahanju u Taht-e-Safaru, ali kad su mu dojavili vijest, nije slegnuo ramenima nego je skočio u sedlo i odjahao natrag u Herat. Ljuljuškao ju je u naručju, palcem prešao preko njezinih pahuljastih obrva i zapjevušio joj uspavanku. Marjam ga nije mogla zamisliti kako govori da joj je lice duguljasto, iako je zaista bilo.

Nana je rekla da je ona odabrala ime Marjam jer se tako zvala njezina mati. Džalil je tvrdio da je ime izabrao on jer je Marjam, tuberoza, lijep cvijet.

— Tvoj omiljeni? — upitala ga je Marjam.

— Pa, jedan od njih — odgovorio je i nasmiješio se.